

Dk. Donald Fowler, Asili za Agano la Kale, Hotuba ya 9, Yohana 10 na Sheria

© 2024 Don Fowler na Ted Hildebrandt

Huyu ni Dk. Don Fowler katika mafundisho yake juu ya Asili za Agano la Kale. Hiki ni kipindi cha 9, Yohana 10, na Sheria.

Vema, katika kanda yetu ya mwisho, tulikuwa tunajaribu kuchora mlolongo kutoka kwa ufalme hadi kwa desturi ya kale ya Mashariki ya kuachiliwa, yaani, kufuta madeni, hadi kwenye maandiko ambapo Mungu aliumba mfumo wa kiuchumi ambao una matokeo ya kitheolojia ya utaratibu wa kwanza.

Kisha tukarudi kutoka kwa hilo hadi kwenye mojawapo ya vyeo vya kifalme vilivyoenea na muhimu zaidi, Mchungaji, na tukapitia nyenzo za Agano la Kale juu ya hilo. Nilichopendekeza katika masomo yangu kuhusu hili ni kwamba taswira hiyo ya mchungaji ni muhimu katika kuelewa sura ya 10 ya Injili ya Yohana. Nina hakika unakumbuka katika kanda iliyotangulia nilikuwa nimeweka jukwaa la Injili ya Yohana kwa njia mbili.

Moja ni kwa kurejea Yohana 1 na kukuonyesha kwamba ajenda ya kitheolojia ya Yohana ni kuonyesha kwamba Yesu ndiye Masihi, lakini kwamba Masihi ni Mungu mwenye mwili. Mbili ni kwamba kama Mungu mwenye mwili ambaye ni Masihi, anaweza kufanya uponyaji wa maana ya kipekee. Anageuza sura ya tisa kwa hilo kabisa.

Kwa hivyo, tukiwa na hilo akilini, tuko tayari kuangalia Yohana 10. Ninafahamu vyema kwamba hii ni Asili ya Agano la Kale. Kile ambacho huenda hujui ni kwamba usuli wa Yohana 10 ni Agano la Kale.

Na hivyo, kifungu hiki ina karibu wote kufasiriwa kama ni aina ya mahubiri kwamba Yesu inajenga kuhusu yeye mwenyewe kama mchungaji na watu wake kama kondoo, na kwa hiyo, vipengele mbalimbali ya hadithi fit picha ya kichungaji ya kondoo na wachungaji. Miaka 30 iliyopita, nilifanya tasnifu yangu ya udaktari juu ya sura hii, na nilipofanya hivyo miaka 30 iliyopita, nilikuwa sauti ya kilio nyikani kwa tafsiri ya sasa. Ninakiri kwako hisia ya uthibitisho kwa sababu miaka 30 baadaye, uelewa wangu juu yake umekuwa wa kawaida zaidi katika Mashariki ya Kati.

Na kwa hivyo, ni ufahamu gani huo? Ukifasiri kifungu hiki jinsi kilivyofasiriwa kawaida, ina maana kwamba Yesu alikuwa akifundisha wasikilizaji wake kimsingi kwamba nimekuja kutoa wokovu kwa ajili yenu. Na huo ungekuwa uelewa wa kimaadili au wa salvifi wa kifungu. Uelewa wangu wa kifungu ni kwamba kwa kiasi kikubwa ni Kikristo.

Kutoa uhai wake kwa ajili ya kondoo wake hakungekuwa na maana yoyote isipokuwa yeye ni nani. Kwa hiyo ufahamu wangu wa kifungu ni kwamba Yesu anajidhihirisha kuwa Mungu mchungaji wa Israeli. Nikiwa na hilo akilini, wacha niseme wazo la utangulizi, kisha tutaangalia kifungu katika Yohana 10.

Katika Agano la Kale, hakuna mtu anayewahi kuitwa mchungaji kama cheo isipokuwa Mungu au sura hii ya kifalme ya kimasiya ambayo maandiko yanazungumzia. Kwa hivyo nadhani Yesu alijua hilo, na nadhani wasikilizaji wake walifahamu, kwamba sanamu ya mchungaji ni ya Mungu wa Israeli. Kwa hivyo, kwa kuzingatia hilo, hebu tuangalie Yohana 10.

Sitasoma sura nzima. Ni mfululizo wa mimi niko. Mimi ndiye mlango, anatuambia katika 7 na 8. Na kisha katika 11, anasema, Mimi ndimi mchungaji mwema.

Katika Mashariki ya Karibu ya kale, wafalme nusu kumi na wawili walijiita wachungaji wazuri. Si neno jipya. Kwa kweli, katika duru za Wamisri, ilikuwa kawaida kwa farao kujiita mchungaji mwema.

Kwa hivyo, sio neno la kifalme lisilo la kawaida. Yesu alisema, Mimi ndimi mchungaji mwema, nao walio wangu nawajua, nao walio wangu wananjua; kama vile Baba anijuavyo, nami nimjuavyo Baba; nami nautoa uhai wangu kwa ajili ya kondoo. Na kondoo wengine ninao ambao si wa zizi hili.

Ni lazima niwalete pia, nao wataisikia sauti yangu na kuwa kundi moja. Naam, nilikosa mstari: mstari wa 12.

Anasema mchungaji mwema huutoa uhai wake kwa ajili ya kondoo. Mtu wa mshahara, wala si mchungaji, ambaye si mmiliki wa kondoo, humwona mbwa-mwitu anakuja, huwaacha kondoo na kukimbia; na mbwa-mwitu huwanyakua na kuwatawanya. Yeye hukimbia kwa sababu yeye ni mtu wa kuajiriwa na hajali kuhusu kondoo.

Mimi ndiye mchungaji mwema, kwa hiyo anarudia. Hii ni muhimu sana kwa sababu inatupa picha nzuri ya jinsi theolojia ya kibiblia inavyofanya kazi.

Ninachokiona kama uzi mkuu katika Biblia nzima ni ufalme wa Mungu kama ulivyofichuliwa zaidi katika ufalme wa Yesu Kristo kama Mungu mwenye mwili. Na hii, nadhani, ni mada kuu ya kitheolojia inayounganisha maandiko. Na hivyo hapa katika Yohana 10 Yesu anaposema, mimi ndimi mchungaji mwema, anafanya hivyo kwa maneno ya kuvutia zaidi kwa kuwaambia, anasema, mtu wa mshahara, wala si mchungaji, ambaye ndiye mwenye nyumba, humwona mbwa-mwitu anakuja, huwaacha kondoo na kukimbia.

Mojawapo ya mambo kuhusu uwasilishaji wa hii kama mchungaji wa kondoo wa bucolic, aina ya malisho ya kijani ni kwamba taswira haina maana yoyote. Kwa hivyo, acha nitembe katika sehemu mbalimbali za taswira ili kukuonyesha ninachomaanisha. Akasema yeye ni mtu wa kuajiriwa, akamwona mbwa-mwitu anakuja, akawaacha kondoo.

Sawa, tulisoma hili kwa sababu unakumbuka tulipozungumza kuhusu uhamisho wa wima mapema. Vema, tunapona neno mbwa mwitu, tunahamisha kiwima mbwa mwitu tunayemjua kwenye kurasa za kifungu cha maandiko. Kweli, hii inavutia sana kwa sababu ni spishi zile zile za wanyama, lakini sio mnyama yule yule. Mbwa mwitu tunayemfahamu kutoka Ulaya na Amerika ni mnyama mkubwa, 60, 70 pounds, ana uwezo kamili wa kuua binadamu, ana uwezo wa kuua nyati.

Jack London alimkumbuka kwa meno yake makubwa na tabia yake mbaya. Naam, hakuna kitu kinachoweza kuondolewa zaidi kutoka kwa mbwa mwitu huyo na mbwa mwitu wa Palestina. Mbwa mwitu wa Palestina ni mnyama aliye peke yake na labda ana uzito wa pauni 20.

Ni mnyama mkubwa. Sio hata saizi ya coyote wa kiume huko Amerika. Kwa hiyo, ni mnyama aliye peke yake, na hivyo Yesu aliposema katika kifungu hiki kwamba anapomwona mbwa-mwitu anakuja, anakimbia, wasikilizaji wa Yesu bila shaka wangesema, hiyo ni ajabu.

Haitakuwa ni kutia chumvi kukuambia kwamba msichana wa Kipalestina mwenye umri wa miaka sita anayechunga kundi hatakimbia mbwa mwitu wa Kipalestina. Mbwa mwitu angemwona msichana huyo na akageuka na kukimbia upande mwingine. Sio mnyama mbaya.

Haina kukimbia katika pakiti, na sio hatari. Basi kwa nini Yesu aseme kwamba anamwona mbwa-mwitu akija na kukimbia? Naam, ni kwa sababu mbwa-mwitu si mbwa-mwitu zaidi kama vile mchungaji mwema alivyokuwa mchungaji.

Kuna sababu nyingine kwa nini kifungu hiki hakina maana. Miaka yote hii, nimemsukuma mke wangu kwenye ovyo kwa sababu napenda kutazama vipindi vya wanyama kwenye TV. Naam, niko hapa kukuambia kwamba nina malipo kwa maonyesho yote ya wanyama na nyakati hizo zote ambazo zimemkasirisha mke wangu kwa sababu naweza kukuambia kuhusu asili ya mbwa.

Ninapotazama maonyesho haya ya paka wakubwa, iwe paka wakubwa au paka wadogo, paka huvutia kwa sababu wanapokamatwa, huua, kisha hula. Mbwa mwitu au mbwa sio hivyo. Wanaanza kula kabla hata mnyama maskini hajafa.

Kwa kweli, mnyama hufa sio kwa sababu wanamuua. Inakufa kutokana na mshtuko. Kwa hivyo, moja ya mambo ya kushangaza juu ya mbwa, hata hivyo, sio tu kwamba anaua kama hivyo, lakini mbwa, tofauti na paka, ataua mara kwa mara kwa raha.

Ataua tena na tena kwa raha tu. Ikiwa mchungaji, ambaye ni mfanyakazi wa kukodisha, atawaacha kondoo kwa mbwa mwitu wa Palestina, ambaye anajua ni wangapi kati ya wale ambao angeua kabla ya kumaliza kwa sababu anaua kwa furaha ya kuua. Kwa hiyo sehemu hiyo haina maana kwamba angewaacha kondoo kwa mbwa-mwitu kwa sababu mbwa-mwitu angewaua wote.

Yesu anamfananisha mchungaji huyo mbaya na mtu wa kuajiriwa. Naam, tunajua kutoka katika Sheria ya Musa, na tutakuwa tunazungumza kuhusu Sheria ya Musa katika saa iliyosalia, kwamba Musa ana sheria kuhusu uchungaji. Uchungaji ulikuwa taaluma muhimu, na katika taaluma hiyo, alikuwa na sheria.

Kwa sababu wanadamu ni wanadamu, watafanya mambo yasiyo ya uaminifu. Kwa hiyo, ulikuwa na uwezekano huu kwamba mchungaji angetaka kuuza kondoo sokoni na kisha kumwambia mmiliki wake, mwenye kondoo, kwamba kondoo aliuawa na mnyama wa mwitu. Kwa hiyo, Musa alitengeneza sheria ya kushughulikia hali kama hii ili kuonyesha kutokuwa na hatia. Mchungaji lazima atoe masikio na miguu, kwato za kondoo kama uthibitisho kwamba mnyama huyo aliliwa na kwamba hakumuza tu.

Naam, ikiwa mwajiriwa katika taswira atakimbia, hana njia ya kuthibitisha kutokuwa na hatia. Kwa hiyo, unapotazama sehemu za sehemu ya kifungu cha mchungaji mwema katika Yohana 10, kiuhalisia hakuna hata kimoja kinacholingana na mpangilio wa kichungaji. Kwa hiyo, ni wazi kwa kiasi kwamba Yesu alikuwa akitumia hii kwa njia ya mfano ili kwamba mchungaji mwema alikuwa kitu kingine, mbwa-mwitu alikuwa kitu kingine, mwajiriwa alikuwa kitu kingine, na hizo ni sitiari za hadithi nyingine.

Kwa hivyo, kile tunachoweza kusema ni dhahiri, nadhani sisi sote, ni kwamba mchungaji mwema ni Yesu. Anasema hivyo. Mimi ndimi mchungaji mwema.

Naam, mbwa mwitu ni nani? Hilo haliko wazi. Mbwa mwitu anaweza kuwa Shetani, au mbwa mwitu anaweza kuwa mmoja wa wafalme wa Herode. Yaelekea zaidi, mtu wa kuajiriwa, Yesu, anarejelea mmoja wa wafalme wa Herode.

Kwa hivyo, anachozungumza ni, nadhani, ni wazi, kama si hakika, ni kwamba Yesu anasema, Mimi ndiye mfalme halisi. Mfalme wa uwongo ndiye mfalme ambaye hatalinda kondoo wake na badala yake atawaacha. Sasa, nina jina la mfafanuzi wa Kikristo anayejulikana sana ambaye aliandika maoni juu ya Yohana.

Na nilipokuwa nikiandika tasnifu yangu, hakusema chochote kuhusu nilichokuambia hivi punde. Alisoma hii kana kwamba ilikuwa hadithi kuhusu mchungaji na kondoo wake. Nilifurahi kusikia kwamba alikuwa akisema hivyo.

Nilifurahi pia kusikia kutoka kwa mmoja wa wanafunzi wangu ambaye alikuwa akifanya kazi ya udaktari chini ya mtu huyu, kwamba katika darasa lake, alitaja kinyume chake, kwamba hii ni kweli juu ya ufalme, na kwamba Yesu anajidhihirisha kuwa Mungu wa Israeli. Kwa sababu katika Agano la Kale, cheo pekee cha mchungaji ni cha Mungu. Sasa, tunapotazama kifungu kinachotokea mbele ya macho yetu, miezi kadhaa baadaye, kulitokea mgawanyiko kati ya Wayahudi kwa sababu ya maneno haya.

Na kwa hiyo, wengi wao walikuwa wakisema, Ana pepo na ana wazimu, mbona mnamsikiliza? Wengine walikuwa wakisema hii si msembo wa mtu mmoja mwenye pepo. Pepo hawezi kufungua macho ya vipofu, sivyo? Ona jinsi Yohana anaturudisha kwenye sura iliyotangulia kama uthibitisho wa Yesu ni nani? Naam, wakati huo, Sikukuu ya Kuweka wakfu ilifanyika Yerusalemu. Ilikuwa ni majira ya baridi kali, na Yesu alikuwa akitembea Hekaluni katika ukumbi wa Sulemani. Basi Wayahudi wakamkusanyikia, wakamwuliza, Hata lini utatufanya kuwa katika mashaka? Ikiwa wewe ndiye Masihi, tuambie waziwazi.

Kwa maneno mengine, kile ambacho Yesu alifanya ambacho hakikuwa cha kawaida kuhusu jinsi alivyotenda, ni kwamba angesema jambo ambalo lingeweza kueleweka kwa njia mbili tofauti. Inaweza kueleweka kuwa hadithi sahili ya mchungaji-kondoo, au inaweza kueleweka kwamba Yesu alikuwa akisema yeye ndiye Masihi kwa sababu yeye ndiye mchungaji Ezeieli alihubiri juu yake katika sura ya 34. Naam, mwishowe, usicheze nasi.

Tuambie wazi, wewe ndiye Masihi? Katika mstari wa 25, Yesu akajibu, akawaambia, Niliwaambia, lakini hamkuziamini kazi nizifanyazo mimi kwa jina la Baba yangu. Hawa wananishuhudia. Yesu anaposema, niliwaambia, inabidi awe anarejelea kile alichokisema katika hadithi ya Mchungaji Mwema. Aliposema, mimi ndimi mchungaji mwema, nilikuwa nawaambia mimi ndiye Masihi.

Hilo linaonekana kwangu kufanya ulinganifu wa wazi kati ya mchungaji wa Israeli katika Agano la Kale, ambaye ni Mungu, na Yesu kama Masihi, ambaye ni mchungaji wa Israeli sasa, ambaye ni Mungu mwenye mwili. Mwisho, nittoa maoni yangu juu ya hili ninapojitayarisha kuvuka Agano Jipya. Nadhani kuna maana ambayo Yohana analeta injili yake kwenye kilele chake kama matokeo ya hadithi hii.

Kwa sababu baada ya Yesu kuwaambia, mnaisikia sauti yangu, lakini hamuwajui, lakini mimi nawajua kondoo wangu, mimi ninawapa uzima wa milele katika mstari wa 28, hawatapotea kamwe, hakuna mtu atakayewapokonya katika mkono wangu.

Anaendelea kuwaambia, Mimi na Baba tu umoja. Huo ndio ujumbe hasa wa Ezeieli 34.

Ujumbe wa Ezeieli 34 ni kwamba Daudi mpya na Yafethi ni kitu kimoja. Mimi na Baba tu umoja. Nadhani hii inaleta lengo la kitheolojia la Yohana kwenye kilele chake kwa sababu sasa Yesu amefunuliwa bila ubishi kupitia sura hizi zote kuwa si Masihi tu bali Mungu mwenye mwili.

Kuanzia hapa na kuendelea, sehemu iliyobaki ya kitabu kwa namna fulani inapingana na lengo kuu la kitheolojia la kuthibitisha kwamba Yesu na Mungu ni kitu kimoja. Ningekuambia, si kwa sababu nitazungumza juu yake kwa kirefu, ambayo ninafanya katika darasa langu kwenye kozi hii, lakini kwa sababu ninataka tu kusikia ukiniambia kwamba ukweli, ninakuambia juu ya uchungaji una maana kwa uongozi wa viongozi wa Kikristo wa Agano Jipya. Hakuna kiongozi wa Kikristo wa Agano Jipya anayeitwa mchungaji isipokuwa Waefeso 4:11, anaposema kwamba Mungu aliinua baadhi ya wachungaji, koma, walimu.

Ikiwa ndivyo, hapo ndipo mahali pekee ambapo kiongozi yeyote wa Agano Jipya anaitwa mchungaji. Mchungaji amehifadhiwa kwa ajili ya Yesu katika Agano Jipya, nadhani, kwa njia ile ile ambayo mchungaji amehifadhiwa kwa ajili ya Mungu katika Agano la Kale. Kwa hiyo, kile ambacho ningependekeza kwako ni kwamba ukweli kwamba Agano Jipya linarejelea viongozi wake mara kwa mara au mbili kama wachungaji wa chini ina maana ya jinsi huduma ya kichungaji inavyopaswa kuendeshwa.

Kwa hiyo, ninachoweza kukuambia ni kwamba matokeo ya jambo hili yanaweza kujumuishwa katika usemi huu rahisi: ikiwa Yesu ndiye mchungaji mwema na sisi kama wachungaji ni wachungaji wa chini, basi jukumu letu linafanana na jukumu lake, na hiyo ni huduma ya kichungaji imejumuishwa katika aina moja ya istilahi. Jukumu letu kama wachungaji wa chini ni kutoa na kulinda. Huo ndio utume halisi wa Yesu, huo ndio utume halisi wa Mungu, na nadhani kama wawakilishi wake, basi hilo ndilo jukumu letu pia.

Kwa hivyo, nilichofanya ni kujaribu kuwasilisha picha moja ndogo ya jinsi wazo kama Mungu ni mfalme linavyoweza kupitisha kwa ukamilifu wa Agano Jipya. Sio bahati mbaya kwamba tunapofika kwenye kitabu cha Ufunuo, Yohana anaelezea utawala wa Yesu anapochunga kwa fimbo ya chuma. Bado anamrejelea Yesu kuwa mfalme wa Israeli.

Kwa hivyo, kile ambacho ningependekeza kwetu ninapoacha dhana hii ya asili ni, ikiwa unataka kupata kitu kinachoifanya Biblia ikutane, hii ni moja ya mambo ambayo yanaweza kufanya kazi. Dhana ya ufalme wa Mungu, dhana ya ufalme wa Mungu katika Yesu, dhana ya ufalme wa Mungu katika wachungaji wa chini inajenga rubriki ambayo inaendesha njia yake, nadhani, kupitia maandiko mengi. Kwa hivyo, baada ya

hayo kusema, nitabadilisha gia na wewe sasa na kwenda mahali tulipo katika kuchukua madokezo yetu sasa, ambayo ni mabadiliko ya ghafla na makubwa kutoka kwa ufalme hadi sheria.

Sasa, kwa kuona haya usoni kwanza, hiyo inaonekana kama mabadiliko makubwa sana. Ninachofanya hapa ni kukuonyesha jinsi sheria ya Musa inavyofanana na sheria ya Hammurabi. Kwa hivyo, ninakuonyesha, kwa hakika si hati zilizopakiliwa, lakini kuna mambo mengi yanayofanana yanayovutia kati ya sheria hizi mbili.

Angalia makosa ya kifo tuliyo nayo katika torati ya Musa, halafu ukiangalia makosa ya kifo tuliyo nayo Hammurabi. Utakachokiona ni kitu kama hiki. Karibu theluthi moja au labda robo yao ni sawa.

Lakini unachoona ni kwamba katika msimbo wa Hammurabi, inamfanya Clint Eastwood aonekane kama dada. Kuiba chupa ya divai, kifo. Kuiba kitu, kipindi, kifo.

Ripoti mali ya uwongo, kuripoti kwa uwongo mali iliyopotea, kifo. Kwa maneno mengine, kile ambacho kanuni ya Hammurabi inafichua ni kuwa uliua watu, uliwanyonga watu kwa karibu kila kitu. Naam, tunapoziangalia hati hizi mbili na kuzilinganisha, kuna mambo kadhaa ambayo ningekuambia.

Agano la Kale lina idadi ndogo sana ya makosa ya kifo kuliko Agano Jipya. Kuna sheria 282 katika Kanuni ya Hammurabi. Kuna 611, au 613 kwa sababu marabi wamezihesabu tofauti, sheria katika Agano la Kale.

Agano la Kale lina takriban mbili na theluthi ya idadi ya sheria kama Hammurabi, bado Hammurabi ana makosa mara nne ya makosa ya kifo. Hii inatuambia kwamba kanuni ya Musa, ingawa ni kubwa zaidi, ina idadi ndogo zaidi ya makosa ya kifo. Pili, tunapojaribu kulinganisha kanuni za Hammurabi na sheria ya Musa, tunaweza kujifunza kwamba kanuni za Musa kwa kiasi kikubwa ni sheria za kidini.

Watu hawanyongwi kwa sababu wanaiba; wanauawa kwa sababu kuiba ni dhambi. Katika Kanuni ya Hammurabi, ni sheria ya kiraia.

Sio sheria ya serikali. Ni sheria ya nchi. Kwa hiyo hiyo ni tofauti nyingine muhimu kati ya jinsi sheria ambayo Mungu alimpa Musa inavyofanya kazi na jinsi sheria aliyoandika Hammurabi inavyofanya kazi.

Sheria ya Hammurabi ni sheria ya kiraia. Sheria ya Musa ni sheria ya kidini. Tatu, kuna ulinganisho muhimu kati ya falsafa ya kanuni hizi mbili za sheria.

Kanuni ya sheria inashiriki hali ya kuvutia sawa. Inaitwa katika Hesabu 5, sheria ya wivu. Hammurabi ana sheria inayofanana.

Sheria ya wivu ni hali hii. Ikiwa mwanamume anashuku kwamba mke wake amekuwa mwaminifu kingono, basi anataka kutoa shtaka. Na kwa hivyo, kanuni hizi zote mbili za sheria zina sheria inayofanana ambayo inashughulikia suala hili la ukosefu wa uaminifu wa kijinsia.

Katika Kanuni ya Hammurabi, mwanamke anatuhumiwa kwa hilo. Mumewe anamleta mbele ya kuhani. Makuhani wanamfunga mikono na miguu, na kumtupa mtoni.

Ikiwa atanusurika, hana hatia. Hata hivyo, theolojia ya sheria ya Hammurabi ilikuwa kwamba mto ni mungu. Kwa hiyo, ikiwa mungu atammeza, ana hatia.

Lakini ikiwa mungu hatameza, yeye hana hatia. Hiyo ni, kwa kweli, majaribio kwa shida. Yeye, kwa maana fulani, anafikiriwa kuwa na hatia isipokuwa anaweza kuthibitisha kuwa hana hatia.

Anapaswa kuokoka jaribu hilo ili kuthibitisha kutokuwa na hatia. Sasa, cha kufurahisha vya kutosha, kuna theolojia kwa kanuni za sheria za Hammurabi, lakini inadhania kuwa ana hatia isipokuwa anaweza kuonyesha kutokuwa na hatia. Katika Kanuni ya Musa, hivi ndivyo sheria ilivyofanya kazi.

Ikiwa mume aliamini kwamba hakuwa mwaminifu, alimleta mbele ya kuhani, na huko kwenye hema, Hesabu 5, hekalu lilikuwa halijajengwa bado, pale kwenye hema anaapa kwa kutokuwa na hatia. Kisha kuhani huchukua sehemu ya ardhi, sehemu ya mashapo, kutoka kwenye sakafu ya hema, anaiweka ndani ya maji, anaapa kuwa hana hatia, anakunywa bakuli pamoja na maji, na kisha anaweka mashapo ndani yake, na ikiwa hakuna kitu kinachotokea kwake, hana hatia. Ikiwa, hata hivyo, inategemea ikiwa tunaisoma kihalisi au la, lakini ikiwa paja lake linavimba, basi ana hatia.

Sasa, unapolinganisha sheria hizo mbili, inanivutia kabisa kwa sababu kanuni za Musa, kimsingi, zinapendekeza kwamba yeye hana hatia hadi athibitishwe kuwa na hatia. Kwa maneno mengine, yeye hunywa sediment ambayo ni takatifu, na ikiwa hakuna kitu kinachotokea kwake, ambayo itakuwa ya kawaida, yeye hana hatia. Hakuna kesi kwa shida.

Anahesabiwa kuwa hana hatia isipokuwa Mungu aonyeshe kuwa ana hatia. Ni uchanganuzi wa kuvutia wa kanuni hizi mbili za sheria kwa sababu unatudhihirishia kuwa zina dhamira tofauti, yaani, katika moja, huna hatia hadi uthibitishwe kuwa na hatia, na kwa nyingine, una hatia hadi ithibitishwe kuwa hauna hatia. Nina sehemu katika madokezo ya darasa langu, je, hufurahii kuwa unayo hii, ambayo ninalinganisha mawazo sawa katika kanuni mbili za sheria.

Inafurahisha sana kuona jinsi wanavyofanana. Inatukumbusha kwamba Mungu alitoa ufunuo wake ndani ya tamaduni, sio juu ya utamaduni, na hiyo ina maana halisi juu ya kile ambacho Mungu anachagua kutoa. Kwa hivyo, angalia orodha hii ya kufanana niliyo nayo kati ya nambari hizi mbili, idadi sawa ya kufanana kwa kuvutia.

Kwa hivyo, tutazungumza juu ya athari zaidi za hii, lakini hapa, kwa njia, ni picha ya Hammurabi mbele ya mungu Shamash, na Shamash anampa labda kalamu ya aina fulani, sijui ni nini, lakini hapa kuna sehemu ya juu ya stela ambayo ni Kanuni ya Hammurabi. Kanuni ya Hammurabi ni ndefu kuliko mimi, ni kama futi sita. Hivyo hapa tuna, kwamba ni nini tuna mbele yetu hapa.

Kwa hivyo, nilifikiri ungekuwa wakati wa kukueleza kuhusu kanuni mbalimbali za sheria tulizo nazo katika Mashariki ya Karibu ya kale. Hadi leo, kanuni ya zamani zaidi ya sheria tuliyo nayo ni ya Ur-Nammu, ambayo ni ya Kisumeri, na inarudi nyuma hadi 2100 KK. Nambari ya sheria ya zamani zaidi tuliyo nayo ni Lippit-Ishtar.

Labda alikuwa mfalme wa Isen, na ni Sumeri pia, lakini mnamo 1800, tuna kanuni ya sheria iliyoandikwa, bila shaka, kwa niaba ya mfalme, lakini hatujui ni mfalme gani huyo. Kwa hiyo, inaitwa Eshnunna kwa sababu ndiyo jiji ambalo lilipatikana. Nambari ya mwisho ya sheria hizo kuu ni Hammurabi, karibu 1750, ambayo kuna nakala nyingi, stela moja kuu, na vidonge vingi vinavyofika chini katika vipindi vya baadaye, maarufu zaidi kati ya kanuni hizo za sheria.

Kwa hivyo, nambari ambayo Musa analeta kwenye eneo imechelewa sana kwenye mchezo. Kanuni ya sheria ya Musa ni karibu 1450, ambayo ina maana ni miaka 300 zaidi baada ya Hammurabi, kuchelewa kucheza. Kwa hivyo, tunapoziangalia hizi, tunaweza kuona kwamba kuna mipaka kwa kile kanuni ya Hammurabi inaweza kufanya.

Na kwa hivyo mipaka hiyo, nadhani, ni mara tatu. Hati zote mbili zinaweza kusemwa kuwa hati za kidini. Hammurabi, kwa mfano, anajipiga picha akipokea msimbo wake kutoka kwa mungu Shamash.

Lakini kanuni za Hammurabi zingekuwa ngumu kwetu kuzielezea kuwa za maadili. Ni ya kikatili na yenye jeuri, kwa hivyo hakuna uwezekano kwamba tungeweza kuielewa. Tofauti na mitindo ya ajabu, ni tofauti na kanuni ya Musa, ambayo inaweza kuainishwa kuwa ya fadhili sana ikilinganishwa na viwango vya zama zake.

Pili, kanuni za Musa ni tofauti na kanuni za Hammurabi kwa kuwa kanuni ya Hammurabi ni sheria ya kesi. Kila aya huanza na kishazi, Shuma avilum, ikiwa mwanamume anafanya hivi na hivi. Hiyo inaitwa sheria ya kesi kwa sababu Hammurabi anashughulikia kesi za kibinafsi za hali za sheria za kesi.

Sasa tunafikiri kwamba Hammurabi hakuandika kanuni ya sheria hata kidogo. Wasomi wengi leo wanaonekana kufikiri kwamba kile tunachokiita Kanuni ya Hammurabi ni orodha tu ya maamuzi 282 ambayo Hammurabi alifanya. Na kwa kweli sio kanuni ya sheria.

Kanuni ya Musa ina sheria ya kesi, lakini sio sana. Sheria ya Musa ina jina zuri kwake. Inaitwa apodictic.

Sheria ya apodictic ni sheria ya pendekezo. Ni sheria ambayo ina sifa ya amri. Usifanye au utafanya.

Kweli, cha kufurahisha vya kutosha, kwa kweli hatuna sheria katika Mashariki ya Karibu ya zamani ambayo ni sheria ya pendekezo. Sheria katika Mashariki ya Karibu ya kale ni sheria za kesi. Sheria ya Musa kwa kiasi kikubwa ni ya pendekezo, ikitoa kauli za kimaadili kuhusu kile kilicho sawa na kile ambacho si sahihi kabla ya ukiukaji wowote unaoweza kutokea.

Hiyo ina maana kwamba sheria ya Musa kwa mara nyingine tena ni ya kimaadili kwa vile taarifa zake kabla ya uhalifu zinaeleza sheria ya Musa. Kwa hivyo wacha nikuambie mbili za kwanza. Kanuni za Hammurabi zinaweza kuwa za kidini, lakini sio za maadili kila wakati.

Pili, kanuni za Hammurabi ni sheria za kesi pekee, ambapo Musa ni sheria ya hali ya juu au ya pendekezo.

Tatu, kanuni za Hammurabi zimewekewa matabaka katika msingi wake . Ana makundi manne tofauti.

Huhitaji kabisa kukumbuka haya, lakini kuna daraja la hadhi yako katika jamii. Juu ya orodha ilikuwa avilum. Chini ya avilum kulikuwa na kategoria ndogo ya kijamii inayoitwa muskeinum.

Chini ya hiyo ilikuwa aina ya tatu, vardum, ambayo ilikuwa ya watumwa. Na kundi la nne lilikuwa la wanawake, wanawake walikuwa katika tabaka la chini kabisa kwani hawakuwa na haki za asili. Kwa hiyo inachotuambia ni, katika kanuni za Hammurabi, sheria ya uhalifu unaofanywa na avilum, mwanamume huru ambaye anamiliki ardhi, ana adhabu tofauti kwa uhalifu kuliko ikiwa ni mtumwa au ikiwa ni mwanamke.

Kwa hivyo, Kanuni ya Hammurabi inashughulikia utamaduni ambao uligawanywa kwa kiwango kikubwa. Kanuni katika Israeli ilikuwa tofauti sana katika maana ya kwamba katika Israeli, kila mtu alikuwa mshirika sawa katika agano. Na kanuni za Hammurabi zilikuwa tofauti sana.

Kila mtu alikuwa kaka ikiwa walikuwa wanaume, na ikiwa mwanamke alihusika, basi ni dada. Kwa hivyo, hii inaniruhusu kuelekeza mawazo yangu kwa matukio kuhusu sheria ambayo hayaonekani kila wakati. Nami nitachunguza tu hapa ili muweze kuona ninachofikiria juu ya hili.

Tulipoanza haya, tulikuwa tunazungumza juu ya ulinganisho wa sheria ya Musa na kanuni ya Hammurabi. Kwa hivyo ninachotaka kufanya ni kukuonyesha jinsi, unapoelewa hili vizuri, sheria katika Biblia ya Kiebrania ina nanga na msingi wake katika ufalme. Ninaishi katika utamaduni kama wewe, ambao una sheria nyingi.

Lakini si sheria tuliyopewa na wafalme. Ni sheria ambayo viongozi wa nchi yetu waliunda, na viongozi waliofuata wameunda sheria zaidi. Na katika baadhi ya matukio, sisi sote katika demokrasia tumeidhinisha sheria hiyo kwa kuidhinisha.

Katika ulimwengu wa kale, waliona sheria kama zawadi ya miungu. Hammurabi anaonekana akipokea sheria kutoka kwa Shamash. Katika Biblia ya Kiebrania, hali hiyo ni kweli.

Sheria ni eneo la somo ambalo ni mali ya asili ya ufalme. Kwa hiyo, ninachotaka kufanya ni kuwauliza, kama mna Biblia zenu, mfungue pamoja nami katika Kumbukumbu la Torati sura ya 17. Katika Kumbukumbu la Torati 17, tuna kifungu ambacho kinakaa katika kile ningekiita Katiba ya Israeli.

Kwa maneno mengine, katika Katiba hii ya Israeli, tunazo sheria zinazoanzia Kumbukumbu la Torati 16 hadi kwenye sura ya 17 zinazohusu uongozi wa Israeli, waamuzi na wasimamizi, wafalme na Walawi na manabii. Kwa hiyo, katika sura hizi zinazoanzia 16 hadi 18, tunazo sheria kwa niaba ya makundi manne makuu ya kikatiba. Wao ni waamuzi, wafalme, Walawi, na manabii.

Hii ni katiba ya taifa. Hizi ndizo ofisi za msingi za serikali zitakazoendesha nchi. Ningependa uone jinsi hii inaweza kuwa sawa na ulimwengu wa Israeli.

Kwa hiyo, Waisraeli walikuwa na Walawi au makuhani. Naam, majirani zao walikuwa na makuhani. Waisraeli walikuwa na manabii.

Naam, majirani zao hawakuwa na manabii, lakini walikuwa na watendaji wa kidini. Waisraeli walikuwa na waamuzi. Naam, majirani zao walikuwa na waamuzi.

Mungu aliweka wafalme kwa Israeli kama majirani zao. Lakini tazama tofauti ya ufalme kati ya Israeli na majirani zake. Katika Kumbukumbu la Torati 17, Mungu anasema hivi katika sura ya 17, mstari wa 14.

Unaona, nitakachojibu ni kutoelewa 1 Samweli 8. Unakumbuka katika 1 Samweli 8, Waisraeli walikuja kwa Samweli, na wanasema, tupe mfalme kama mataifa mengine

yote. Na Samweli amekasirishwa sana na ombi hilo. Mungu mwenyewe anasema wamefanya dhambi, lakini Mungu anasema kujibu maombi yao na kuwapa mfalme.

Sasa ingefuata sheria za mantiki. Nilikuwa na darasa la mantiki chuoni. Hiyo ilikuwa muda mrefu uliopita.

Kwa kanuni za mantiki, haiwezi kuwa dhambi kwa sababu Mungu alimwambia aifanye. Kwa hivyo, tutarudi kwenye kifungu hicho cha 1 Samweli 8, lakini tunapofanya hivyo, ninataka kusesitiza kwamba ufalme ni ofisi tu. Sio maadili na sio maadili.

Sio maadili wala sio maadili. Ni ofisi tu. Ni jinsi ofisi inavyofanya kazi ndiyo inayoifanya kuwa na maadili au uasherati.

Kwa hiyo, watu waliuliza katika 1 Samweli 8, tupeni mfalme kama mataifa mengine yote. Mungu alisema wamefanya dhambi, lakini wape mfalme. Kwa hiyo Mungu alikuwa anakubali ni ofisi, lakini si kama mataifa mengine yote.

Kwa hiyo hiyo ni historia muhimu kwa ajili ya Kumbukumbu la Torati 17 mstari wa 14. Utakapoingia katika nchi akupayo Bwana, Mungu wako, na kuimiliki na kukaa ndani yake, nawe ukasema, Nitaweka mfalme juu yangu kama mataifa yote wanaonizunguka, Mungu awaambia, hakika utajiwekea mfalme atakayechaguliwa na Bwana, Mungu wako. Sawa? Hivyo hiyo ni muhimu. Hii ni kimahesabu, Kumbukumbu la Torati 17 ni miaka 400 kabla ya 1 Samweli 8. 1 Samweli 8 wanapoomba mfalme, si kuomba kitu ambacho hakijawahi kuwepo.

Wanaomba tu kile ambacho Mungu aliahidi katika Kumbukumbu la Torati 17. Kwa hiyo, unapoomba mfalme, kama mataifa mengine yote, Mungu anasema lazima uchague, acha nisome tena, mstari wa 15, ambaye Bwana Mungu wako amemchagua, mmoja kutoka kwa ndugu zako. Sawa? Katika mstari wa 15 wa Kumbukumbu la Torati 17, humchagui mfalme, Mungu huchagua mfalme kutoka kwa mmoja wa ndugu zako.

Tambua pamoja nami asili ya usawa ya ombi hili. Mfalme wenu hayuko juu yenu, ni mmoja wenu. Ni muhimu kuona istilahi, kuchagua ndugu kuwa mfalme.

Sote tunajua kesi sasa katika historia ya Amerika ambapo marais wamesahau kwamba walichaguliwa na watu, na wanajichukulia hadhi maalum. Vema, unaona, mbinu ya Mungu kwa Israeli ni kwamba mfalme hayuko juu yako. Yeye ni ndugu. Bwana atamchagua na yeye ni ndugu yako.

Pili, anasema huwezi kuweka mgeni juu yako ambaye si mtani wako. Hiyo sio ya pili, hiyo ni ya kwanza tu. Lazima awe ndugu. Ya pili ni kwamba asizidishe farasi.

Sasa, nina hakika katika hadhira ukubwa wa hadhira hii ya darasa hili, kuna watu ambao hawaelewi mara moja kwa nini lazima asizidishe farasi. Jibu ni kwamba farasi ni sitiari ya kitu fulani: farasi ni sitiari ya nguvu za kijeshi. Na kwa hivyo, kifungu kinaposema kwamba asizidishe farasi, ni kusema tu asiwe mwanajeshi.

Jambo la kwanza, lazima awe mtu ambaye Mungu anamchagua kutoka kwa ndugu zako. Jambo la pili, asiwe mwanajeshi, asizidishe farasi. Tatu, asizidishe wake.

Kweli, kuzidisha wake ni sitiari pia. Ni sitiari sio sana kwa ajili ya kujenga nyumba ya wanawake kama ilivyo kwa desturi ya kale kwamba unapooa mwanamke kutoka tamaduni nyingine au nchi nyingine, ilikuwa njia ya kuunda muungano wa kijeshi. Inaonekana ni ya kushangaza kwetu, lakini wakati huo, kila mtu alifanya hivyo.

Ulipofanya muungano, nadhani, katika kila hali, muungano ulifanywa rasmi kwa kuoa binti wa mwenza wako wa agano. Sisi sote, bila shaka, tunajua Sulemani alifanya hivyo kwa kiwango kikubwa. Hivyo, asizidishe wake, maana yake asifanye ushirikiano wa kimataifa.

Kisha, mwisho, anasema ni lazima si kuzidisha fedha na dhahabu. Anasema asimzidishie mfalme. Naam, hiyo pia, ni sitiari.

Maana yake ni kwamba mfalme lazima asiwe mpenda mali. Kwa hiyo, tunapoangalia mambo manne hasi, asiwe mgeni, asiwe mwanajeshi, asiwe mtu wa kimataifa, na asiwe mtu wa mali. Hayo ndiyo mambo manne yaliyomfanya kuwa kama mataifa mengine yote yanayozunguka Israeli.

Je! ni nani aliyekiuka haya yote manne? Sulemani, au angalau watatu wa mwisho kwenye jembe. Kwa hiyo, ina maana gani kwa Israeli kuwa na mfalme? Naam, ni kitu kama hiki. Katika mstari wa 18, itakuwa atakapoketi katika kiti cha enzi cha ufalme wake, atajiandikia nakala ya torati hii katika gombo, mbele ya makuhani Walawi.

Nayo itakuwa pamoja naye, naye ataisoma siku zote za maisha yake, ili apate kujifunza kumcha Bwana, Mungu wake, kwa kuzishika amri zote, na maneno yote ya torati hii na amri hizi. Ili moyo wake usiinuke juu ya ndugu zake, na kwamba asigeuke kando kutoka kwa amri kwenda kulia au kushoto ili kwamba yeye na wanawe wadumu katika ufalme kwa muda mrefu katikati ya Israeli. Hii ni hati ya kushangaza, marafiki, kwa sababu inachotuambia ni kwamba kinachomfanya mfalme wa Israeli, machoni pa Mungu, ni uaminifu wake kwa sheria.

Ni lazima atengeneze nakala za sheria ambayo Mungu alimpa Musa. Mungu alimfunulia Musa sheria yake takatifu, na ni daraka la kila mfalme wa Israeli kutoa nakala za sheria hiyo na kuhakikisha kwamba sheria hiyo inakuwa sheria ya nchi. Sasa, hii sio sheria na utaratibu haswa ambao tunazingatia hapa kwa sababu, kama tulivyosema, hii kwa kiasi kikubwa ni sheria ya kidini.

Lakini nadhani inafanya jambo la maana sana kwa sababu inatukumbusha jinsi Mungu alivyohusiana na Israeli kupitia kutunza sheria. Mungu alimfunulia Musa sheria. Mimi binafsi naamini Musa alikuwa mfalme wa kwanza wa Israeli.

Mungu alifunua sheria kwa Musa, akampa, na Musa akaiandika. Wafalme wote waliofuata walipaswa kutengeneza nakala za sheria. Lakini iwe ni sheria ambayo Musa aliandika au ikiwa ni nakala za sheria, tafadhali kumbuka kwamba njia ambayo Mungu, ambaye ni mfalme wa Israeli, alihusiana na watu wake ilikuwa kupitia sheria.

Ni mara ngapi katika kitabu cha Kumbukumbu la Torati tunaona Mungu akiwaambia Waisraeli kuwa waangalifu kushika sheria? Sheria nzima. Wapo watu ambao hawakuelewa mahali pa sheria na utunzi wa sheria, na wanaonekana kwa namna fulani wamekuja na hitimisho kwamba kutunza sheria ni uhalali na uhalali ni jambo baya. Ninachotaka kuwakumbusha katika darasa ni kushika sheria katika Israeli ya kale ilikuwa ni masharti yaliyoandikwa ya agano.

Iwe unajua au hujui, huko Amerika unapokuwa raia, unakubali kuwa mtu anayeshika sheria. Tuna sheria nyingi katika nchi hii. Kwa hakika, tunazo sheria nyingi zaidi kuliko Mungu alizompa Musa, kiidadi.

Kama raia wa jimbo la Amerika, utashika sheria au utalipa adhabu. Naam, sheria katika ulimwengu wa kale ilikuwa muhimu zaidi kwa sababu ilikuwa sheria ya kidini na ilikuwa ishara ya agano. Kwa hivyo, kile ambacho ningependa kukuuliza uone pamoja nami ni kwamba huwezi katika Agano la Kale au Agano Jipya kuhusiana na Mungu bila sheria.

Sheria ni nzuri na takatifu na kamilifu kwa sababu hivyo ndivyo Paulo alivyosema katika Warumi. Kwa hiyo, kile tunachokiona kikiendelea katika mapokeo ya Biblia ni kwamba Mungu Mfalme aliongoza sheria kuandikwa. Kwa hakika, kile ambacho ningependekeza kwako ni kule nyuma sana katika Mwanzo 1 na 2, kabla ya kuwa na taifa lolote rasmi la kutoa sheria, Mungu alitoa sheria kwa wanandoa wa kwanza.

Aliwapa sheria wale waliosema, fanya kazi au uilinde bustani. Utaitunza bustani. Ni wajibu wako.

Aliwapa sheria ya kuzaa na kuongezeka na kuijaza nchi. Hiyo itakuwa bustani. Naye akampa sheria iliyosema, usile matunda ya mti wa ujuzi wa mema na mabaya.

Kwa hivyo, ninachofikiria ni mojawapo ya hoja zangu muhimu zaidi, na siwezi kuchukua muda kuziendeleza kwa sababu tayari tunasonga mbele. Kwa hivyo, kile ambacho ningependekeza kwa sisi ambao tunatoka kwenye mapokeo ya Kikristo ni kutunza sheria kunahusiana bila kutenganishwa na Mungu kama Mfalme. Mungu

Mfalme ndiye anayetoa sheria kwa raia wake, iwe ni Mungu Mfalme juu ya Israeli katika Agano la Kale au Yesu Mfalme katika Agano Jipya.

Takriban hakuna anayeonekana kujua kwamba ukiifanya kwa uwiano, Yesu alitoa sheria nyingi katika Agano Jipya kuliko Musa katika Agano la Kale. Kuna zaidi ya sheria 200 katika Agano Jipya, ingawa Agano Jipya ni karibu theluthi moja au robo ya ukubwa wa Agano la Kale. Musa alitoa 600.

Ukifanya hesabu, kuna sheria nyingi katika Agano Jipya kuliko zile za Agano la Kwanza, kwa uwiano. Kwa hiyo, ningependekeza kwetu sote ni kukumbushwa kwamba unapoon neno sheria, unapaswa kuona neno mbele yake. Kwa hivyo naona neno sheria.

Hiyo ni hati mbaya ya Kiingereza. Ninalaumu kwa mtu mwingine. Kuna neno la Kiingereza sheria.

Ikiwa unataka kufikiria kibiblia, basi unachotakiwa kufanya ni kuweka neno mbele yake, kwa sababu ni Mungu ambaye ndiye mtoaji wa sheria. Sheria haitenganishwi na agano, na kwa hiyo Mungu alipofanya agano na Israeli kupitia uongozi wa Musa, alitoa sheria, na daraka la Mfalme katika Israeli lilitiwa ndani kwa njia yenye kutokeza katika kutengeneza nakala ya Sheria ya Musa kwa kila mfalme aliyefuata. Kwa hivyo, kwa njia yangu ya kufikiria, hii inapaswa kuathiri hata jinsi tunavyofikiria juu ya sheria katika Agano Jipya.

Tumezoea kusema kwamba hatuko chini ya sheria; tuko chini ya neema. Hatuko chini ya Sheria ya Musa, lakini tumekuwa chini ya neema siku zote. Ni tofauti ya uongo kati ya sheria na neema.

Sheria ni kile unachofanya unapomfikiria Mungu. Unapompenda Mungu na kujikabidhi kwake, unashika sheria yake. Kwa hivyo, kile ambacho Paulo anaonekana kukipinga katika vitabu kama vile Wagalatia na Warumi, kwa maoni yangu, kwa kiasi kikubwa, labda sio pekee, lakini kwa kiasi kikubwa ni wokovu kwa kushika sheria.

Vema, hatupati wokovu kwa sababu tunashika sheria. Tunashika sheria kwa sababu tumepata wokovu. Ni wanaume na wanawake wanaoingia katika agano kwamba tunapata njia ambayo kwayo tunashika sheria.

Kwa hivyo, ninapofunga mhadhara huu, nitakachokuambia tena ni kwamba dhana ambayo tunaweka alama kwenye ni dhana ya ufalme, na ufalme unahusiana bila kutenganishwa na sheria. Kwa hivyo, nadhani hii inahitaji kutathminiwa tena kwa umakini tunapoingia katika Agano Jipya. Kwa maana Yesu mwenyewe alisema hivi: Mkinipenda, mtazishika amri zangu.

Mfalme mkuu, Bwana Yesu, aliwaambia wanafunzi wake kwamba jinsi tunavyohusiana naye ni kwa kufanya yale aliyotuambia. Sasa, katika hotuba inayofuata, tutabadilisha gia kwa kasi kubwa, na tutaondoka, haswa, dhana hii ya ufalme na kuendelea. Lakini natumai naweza kuacha ladha ya nguvu kinywani mwako kuhusu umuhimu mkuu wa somo la ufalme katika kutoa mshikamano kwa Biblia kwa ujumla wake.

Kwa hivyo, tutahamisha kurasa hapa hivi karibuni na kuelekeza mawazo yetu katika sehemu inayofuata ya darasa letu kwa eneo jipya la somo. Asante.

Huyu ni Dk. Don Fowler katika mafundisho yake juu ya Asili za Agano la Kale. Hiki ni kipindi cha 9, Yohana 10, na Sheria.